

БІДНІСТЬ ЯК СТИЛЬ ЖИТТЯ В СІЛЬСЬКОМУ І МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕННЯ

І. Г. Губеладзе, м. Київ

Розкрито теоретичні підходи до розуміння бідності як стилю життя. Проаналізовано методологічні аспекти вивчення бідності різними науковими галузями. Обґрунтовано схему дослідження особливостей бідності як стилю життя в сільському і міському середовищі, описано методичний інструментарій дослідження.

Ключові слова: субкультура бідності, стиль життя, сільське середовище, міське середовище.

Проблема. Бідність – багатогранне і неоднозначне явище, що привертає увагу науковців різних галузей. Сучасні дослідники дійшли висновку, що бідність зберігається і постійно відтворюється не стільки через соціально-економічну депривацію, скільки через існування характерних рис “бідних”, що ретранслюються з покоління в покоління і зумовлюють формування так званої субкультури бідності (О. Льюїс, О. Калмикова, Р. Кузіна, І. Корощко та ін). Така постановка проблеми актуалізує необхідність вивчення бідності не як соціально-економічного явища, а швидше як культурного і психологічного феномена. Однак теоретичний аналіз проблеми дав змогу констатувати брак психологічних досліджень, присвячених вивченню бідності як стилю життя взагалі та в сільському і міському середовищі зокрема. Незважаючи на те, що низка авторів підкреслюють залежність рівня добробуту населення від поселенського чинника (В. Бондаренко, Н. Лавріненко, В. Мяленко, Л. Овчинцева, І. Туров, Г. Чепурко), цей аспект залишається маловивченим у психологічній науці, а отже, не розроблено і методичний інструментарій для вивчення особливостей бідності як стилю життя в сільському і міському середовищі.

Мета статті: обґрунтувати програму дослідження бідності як стилю життя та психологічних чинників її відтворюваності в сільському і міському середовищі.

У науковій літературі *стиль життя* визначається як індивідуальний спосіб реалізації особистістю обраного нею життєвого шляху, сукупність стійких форм поведінки, що фіксують стало відтворювані риси, смаки, манери, нахили, тобто спосіб, у який особистість здійснює своє життя [1]. Науковці підкреслюють активну роль особистості у формуванні і реалізації свого стилю життя. Тож бідність у такому контексті є індивідуально обраним стилем поведінки, конструювання і реалізації свого життя.

Багато хто з дослідників, зокрема В. Бондаренко, Н. Лавріненко, В. Мяленко, Л. Овчинцева, І. Туров, Г. Чепурко, рівень добробуту населення пов’язують з поселенськими аспектами. В. Бондаренко поряд з професійним статусом і рівнем освіти підкреслює територіальний чинник відтворюваності соціальних статусів. Вивченню соціально-економічних аспектів бідності в сільському середовищі присвячено розвідки Н. Лавріненко, Л. Овчинцевої, І. Прибиткової, Г. Чепурко, В. Чигрина, а в міському – О. Льюїса, П. Таунсенда, Дж. Бейкера. Психологи, розкриваючи проблему бідності, зосереджують свою увагу на вивченні соціально-психологічних рис “бідних” і “багатих” (Р. Кузіна, О. Калмикова, С. Ярошен-

ко, О. Льюїс), образу грошей (О. Дейнека, А. Фенько, А. Фернем, У. Рубінштайн, М. Семенов, Т. Танг), економічної свідомості (І. Корощко).

Розглядаючи проблему узвичаєння бідності в міському і сільському середовищі, варто зазначити, що західні дослідження цієї проблеми будуються переважно на вивченні найбідніших районів міста – трущоб, гетто, негритянських районів; при цьому місто постає як високостратифіковане суспільство, саме в якому згідно з культурними концепціями і буде розвиватися бідність [2; 3]. У вітчизняних же дослідженнях (Н. Лавріненко, Л. Овчинцева, І. Прибиткова, Г. Чепурко, В. Чигрин) у діаді “село-місто” саме село сприймається як бідне, а місто, навпаки, як простір можливостей, у тому числі і матеріальних. Науковці доводять, що за економічними показниками рівень життя сільського населення значно нижчий за рівень життя міських жителів. Однак недослідженими залишаються риси сільських і міських бідних, особливості узвичаєння бідності як стилю життя в сільському і міському середовищі.

Згідно з теорією О. Льюїса, субкультура бідності має однакові характеристики і прояви незалежно від культури, суспільства й інших показників [2], тож можемо припустити, що психологічний зміст переживання свого незадовільного матеріального становища буде однаковим, чи принаймні схожим, як у сільських, так і в міських бідних. Однак, враховуючи структурно-функціональні та соціально-психологічні характеристики міста і села, допускаємо, що буде існувати різниця в рівні і глибині суб'єктивного сприйняття свого незадовільного матеріального становища, причинах і факторах формування бідності як стилю життя, а також механізмах узвичаєння бідності як способу життя і шляхах її подолання.

Результати попередніх наших досліджень показали, що молодь сільського походження схильна пов'язувати власну бідність, а також бідність міської молоді з браком зв'язків і підтримки. Така молодь зазвичай сором'язлива та не впевнена в собі, замкнута і відлюдкувата. Чим вищий рівень бідності, тим більш значущими стають сім'я і родина на противагу роботі й кар'єрі. Схильність пов'язувати бідність із замкнутістю і відлюдкуватістю підтверджує теорію соціальної ізоляції бідних, згідно з якою суспільство, з одного боку, самовідмежовується від бідних, а тому соціально неблагополучних людей, а з другого, бідні, розуміючи свою нездатність мати певні соціальні блага, намагаються психологічно відмежуватися, закритися від оточуючих, таким чином підтримуючи свою ідентичність. Бідність міської молоді асоціюється з неосвіченістю, а багатство, навпаки, з високим рівнем знань, тоді як в уявленнях сільської молоді власне матеріальне становище корелює з наявністю чи відсутністю перспектив.

Окрім уже згаданих вище ознак, які асоціюються в уявленнях молоді з бідністю-багатством, міська молодь схильна високий рівень свого

достатку, а також матеріального добробуту сільської молоді пов'язувати із цілеспрямованістю і наполегливістю, активністю й енергійністю, творчістю і новаторством, а також із зорієнтованістю на серйозні справи, а не на розваги. Такі результати дають підстави зробити висновок про активну позицію людини щодо заробляння грошей. Миська молодь не просто сподівається отримати їх від когось, не стільки розраховує на зв'язки і підтримку, а готова сама активно працювати для досягнення своїх цілей. Цікавим видається також те, що миська молодь пов'язує бідність із добром, а багатство – зі злом [4].

Огляд наукових джерел, де наводяться соціально-психологічні ознаки села і міста, дав змогу сформулювати основні положення, на які ми будемо спиратися, обґрунтовуючи програму дослідження:

- миське населення більшою мірою схильне до соціальної ізоляції, тоді як сільське мешканці об'єднуються всередині своєї громади і певною мірою дистанціюються від миських як більш багатих;

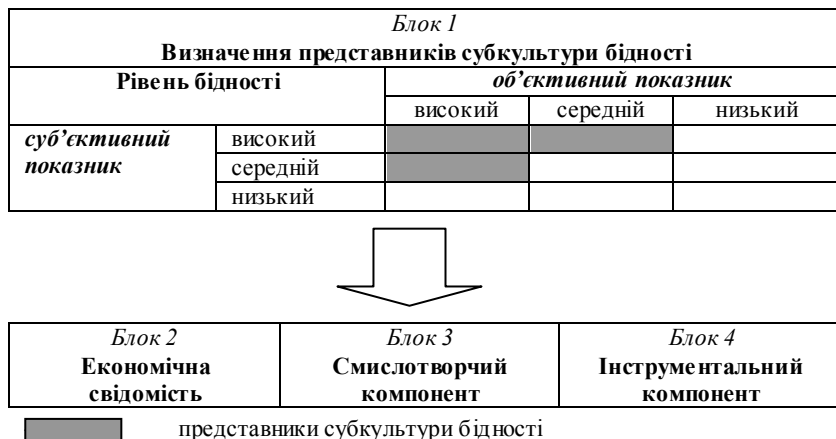
- бідність на селі транслюється з покоління в покоління, тут виявляються субкультурні та структурні чинники відтворення бідності як стилю життя. У місті незадовільний матеріальний стан пов'язується з недостатньою активністю, бездіяльністю, браком цілеспрямованості особистості, що пояснює домінування індивідуалістичних причин відтворення бідності. А це також може бути чинником узвичаєння активних чи пасивних способів фінансової поведінки;

- бідність в уявленнях сільського населення сприймається як норма, звичний спосіб життя, а прагнення до “збагачення” натикається часто на негативну оцінку оточення. Бідних сприймають із жалістю, розумінням і навіть пропонують їм свою допомогу. У миському ж середовищі бідні опиняються в соціальній ізоляції і сприймаються мешканцями міста як вигнанці, до бідних ставляться радше з осудом.

Вивчення бідних під психологічним кутом зору дає змогу виявити в них особливі риси, до яких належать потреби, настановлення, мотиви, принципи, цінності, ідеали, стійкі моделі поведінки. Р. Кузіна, розглядаючи соціально-психологічні риси бідних і багатих, виокремлює два вектори визначення бідності: смислотворчий та інструментальний [5]. Розвиваючи цю думку, ми створили схему дослідження психологічних чинників узвичаєння бідності як стилю життя в сільському й миському середовищі і доповнили її характеристиками, що, на думку низки дослідників, є ознаками бідності як стилю життя (рис.).

Блок 1. Визначення представників культури бідності. На відміну від науковців соціально-економічного спрямування, вважаємо доцільним поєднання двох показників рівня добробуту: об'єктивного (рівень прибутку на одну особу) та суб'єктивного (*Методика “Суб'єктивний економічний добробут” (СЕД) В. Хащенко*). Припускаємо, що при цьому до

представників субкультури бідності належатимуть особи з низьким рівнем добробуту як за об'єктивним, так і суб'єктивним показником, низьким об'єктивним і середнім суб'єктивним, низьким суб'єктивним і середнім об'єктивним показниками.

Рис. Схема емпіричного дослідження бідності як стилю життя в сільському і міському середовищі

Блок 2. Економічна свідомість людини (за І. Корощко [6]) як суб'єкта економічних відносин у першу чергу визначається особливостями її особистості. Бідність (чи багатство) як стиль життя формується на основі економічної свідомості, яку характеризують:

- уявлення про себе як про суб'єкта економічної діяльності:
  - суб'єктивний економічний статус (*СЕД*);
  - задоволеність рівнем власного матеріального добробуту (*СЕД*);
  - уявлення про свої можливості щодо підвищення прибутків, шляхи і способи їх збільшення (*СЕД*);
- соціальні настановлення особистості щодо різних форм економічної поведінки (*Методика діагностики настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері О. Ф. Потьомкіної*);
  - уявлення про матеріальний добробут, багатство, бідність, ставлення до багатих і бідних людей (*семантичний диференціал, асоціативний тест, "Приказки"*);
  - ставлення особистості до грошей (ціннісний і когнітивний компоненти ставлення) (*Опитувальник "Ставлення до грошей" А. Фернема в адаптації А. Фенько, Опитувальник У. Рубінитайн, Стандартизована*

шкала грошових настановлень Ямамучі і Темпера (Money Attitude Scale, MAS), Шкала грошової етики Т. Танга (Money Ethic scale, MES));

- психологічна готовність до конкуренції з іншими людьми в економічній сфері;
- самооцінка (*Експрес-діагностика рівня самооцінки, Тест-опитувальник самоставлення В. Століна і С. Пантелєєва*).

Зміст економічної свідомості пов'язаний з низкою суб'єктивних характеристик особистості: потенціалом суб'єктності ("перетворювач"), усвідомленістю життя, самоактуалізацією. Особи із "суб'єктною" орієнтацією (інтернальністю) вище оцінюють свій матеріальний статус, можливості, перспективи тощо [6].

Блок 3. Смыслотворчий компонент є сукупністю світоглядних настановлень, життєвої спрямованості і домагань, смысложиттєвих та ціннісних орієнтацій. За індикатори ставлення до життя правлять смысложиттєві орієнтації (Д. Леонтьєв), які можна співвіднести з його основними періодами: минуле (задоволеність самореалізацією), теперішнє (насиченість життя), майбутнє (наявність життєвих цілей і перспектив). Цей блок складають:

- смысложиттєві орієнтації (*Опитувальник смысложиттєвих орієнтацій СЖО*);
- саморозвиток (*Діагностика реалізації потреби в саморозвитку*);
- термінальні цінності (*Опитувальник термінальних цінностей І. Сеніна, Опитувальник самоактуалізації особистості САМОАЛ, Шкала диспозиційної надії, Шкала суб'єктивного добробуту М. Соколової, Шкала диспозиційного егоїзму К. Муздибаєва*);
- моральний розвиток (*Методика оцінювання рівня розвитку моральної свідомості Л. Колберг*).

Блок 4. Інструментальний компонент включає спосіб прийняття рішення і спосіб реалізації цього рішення, мотиваційні стратегії особистості, локус контролю (інтернальність-екстернальність), мотивацію успіху та уникнення невдач, показники соціально-психологічної активності:

- мотиваційні стратегії: екстернальність ("об'єктна" орієнтація)/інтернальність ("суб'єктна" орієнтація) (*Опитувальник суб'єкт-об'єктних орієнтацій у життєвих ситуаціях О. Коржової, Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Роттера*);
- мотивація успіху та уникнення невдач (*Методика діагностики мотивації успіху та уникнення невдач А. Реана, Методика діагностики мотиваторів соціально-психологічної активності особистості Н. Фетіскіна, В. Козлова, Г. Мануйлова, Методика "Спрямованість особистості" (В. Смекайл, М. Кучер)*);

- соціально-психологічна адаптивність (*Методика діагностики самооцінки соціально-психологічної адаптивності К. Роджерса, Р. Даймонда*);
  - соціальна фрустрованість (*Експрес-діагностика рівня соціальної фрустрованості Л. Вассермана*);
  - соціальна ізольованість (*Експрес-діагностика рівня соціальної ізольованості особистості (Д. Рассел і М. Фергюссон), Опитувальник інтерперсонального діагнозу Т. Лірі*);
  - вольовий потенціал (*Діагностика вольового потенціалу особистості*);
  - готовність до ризику (*Діагностика рівня особистісної готовності до ризику Шуберта (PSK)*);
  - креативність (*Діагностика особистісної креативності (О. Тунік), Визначення соціальної креативності особистості*);
  - спрямованість особистості (*Діагностика емоційної спрямованості особистості, Діагностика полімотиваційних тенденцій у Я-концепції особистості С. Петрова*);
  - агресія (*Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності (В. Бойко), Опитувальник Басса – Дарки, Методика “Особистісна агресивність і конфліктність”*);
  - тривожність (*Методика самооцінки психічних станів Г. Айзенка, Методика самооцінки тривожності, ригідності та екстравертованості Д. Моудслі*);
  - самоактуалізація (*Діагностика самоактуалізації особистості А. Лазукіна, в адаптації Н. Каліної*);
  - стратегії поведінки (*Діагностика стратегій імунітивної поведінки в конфліктних ситуаціях, Діагностика стратегій досягнення мети*).
- У ході аналізу та інтерпретації даних враховуватиметься належність респондентів до сільської чи міської спільноти.

Висновок. Важливими аспектами вивчення бідності як стилю життя загалом та в сільському і міському середовищі зокрема є: аналіз особливостей економічної свідомості респондентів, їхніх уявлень та суб'єктивного сприйняття свого матеріального становища; смислотворчі складові, представлені в ціннісних та життєвих орієнтаціях особистості, її світогляді, та інструментальні складові, що реалізуються в стратегіях поведінки людини. Особливо гостро стоїть проблема адекватного виявлення осіб, для яких бідність є стилем життя.

Література

1. *Сохань Л. В.* Искусство жизнетворчества. Предназначение. Жизнетворчество. Судьба: Социологические очерки, социально-психологические эссе, интервью, глоссарий / Л. В. Сохань. – К. : Изд. Дом Дмитрия Бураго, 2010. – 576 с.

2. Lewis O. The Culture of Poverty / John J. TePaske and Sydney N. Fisher // Explosive Forces in Latin America / O. Lewis. – Columbus : Ohio State University Press. – 1964. – P.149–173.
3. Townsend P. Poverty in the United Kingdom / P. Townsend. – Penguin,1979. P. 23–42.
4. Губеладзе І. Г. Особливості самовизначення сільської і міської молоді в категоріях “бідні – багаті” / І. Г. Губеладзе // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 11. – С. 112–123.
5. Кузина Р. З. Сравнительная социально-психологическая характеристика представителей “бедные” и “богатые” как социальных групп в условиях трансформации : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Социальная психология” / Р. З. Кузина. – Ярославль, 2007. – 26 с.
6. Корошко И. О. Особенности экономического сознания у лиц с разными жизненными ориентациями : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Социальная психология” / И. О. Корошко. – Саранск, 2011. – 23 с.

Губеладзе И. Г. Бедность как стиль жизни в сельской и городской среде: программа исследования

Раскрыты теоретические подходы к пониманию бедности как стиля жизни. Проанализированы методологические аспекты изучения бедности в различных научных сферах. Обоснована схема исследования особенностей бедности как стиля жизни в сельской и городской среде, описан методический инструментарий исследования.

Ключевые слова: субкультура бедности, стиль жизни, сельская среда, городская среда.

Gubeladze I. G. Poverty as a lifestyle in rural and urban environment: research program

Theoretical approaches to understanding of the poverty as a lifestyle are discovered in the article. Methodological aspects of poverty studying in different scientific fields are analyzed. The scheme of studying of poverty's features as a lifestyle in rural and urban environment is substantiated. Methodological tools of the research are described.

Key words: the subculture of poverty, lifestyle, urban environment, rural environment.